

ISSN 1817-2253

Вісник Донецького національного університету

НАУКОВИЙ
ЖУРНАЛ
*Заснований
у 1997 році*

Серія Б
**гуманітарні
науки**

2/2008

ВІСНИК ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ СЕРІЯ Б ГУМАНІТАРНІ НАУКИ №2/2008

Підписано до друку 26.12.2008р. Формат 60x84/16, Папір типографський.
Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 20. Тираж 300 прим. Замовл. №1619

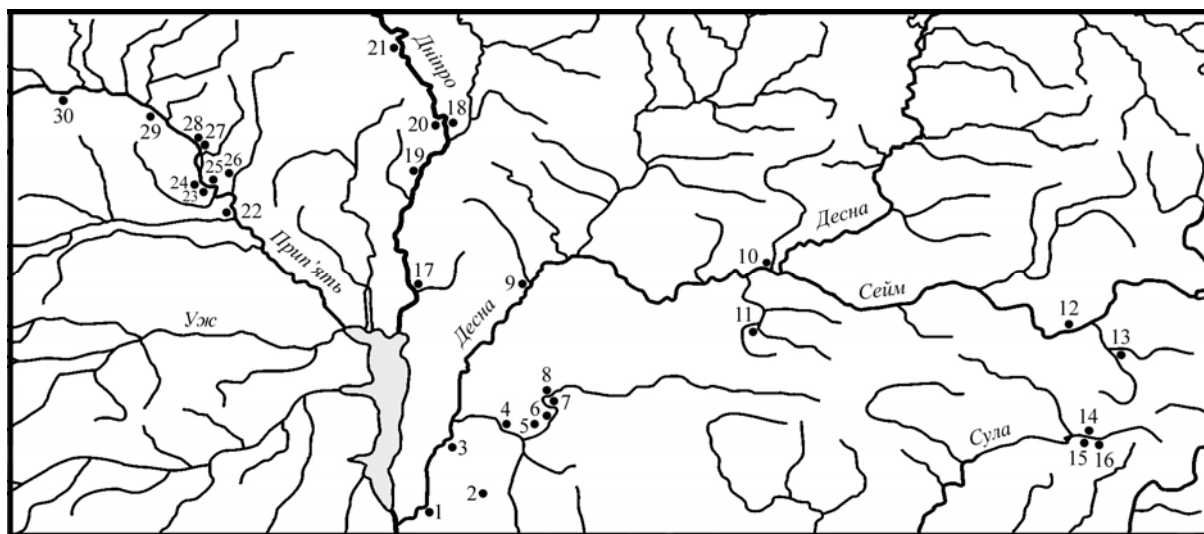
Центр інформаційних комп'ютерних технологій
Донецького національного університету
83001 м.Донецьк, вул. Університетська, 24
Свідоцтво про держреєстрацію:
серія ДК №1854 від 24.06.2004 р.

УДК 902 (4-11) «6373/75»

ДО ОЦІНКИ ПЕРИФЕРІЙНИХ ГРУП БАБИНЕ ПОЛІСЬКО-ЛІСОСТЕПОВОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

Р.О. Литвиненко

Постанова питання. Основний ареал культурної області Бабине припадає переважно на степову й меншою мірою – південно-лісостепову зони Надчорномор'я. Північний же Лісостеп і Південне Полісся є периферійними територіями розповсюдження бабинських пам'яток. Причому останні тут присутні не масово і далеко не повсюдно, а вужко локально. До сьогодні не вийшло жодної узагальнюючої праці, присвяченої бабинським старожитностям окреслених територій, за винятком стислого нарису М.М. Кривальцевича по матеріалам білоруського Прип'ятського Полісся [1]. Відтак уявлення про кількість і характер бабинських пам'яток в регіоні, як то й загальний перебіг культурно-історичних процесів у полісько-лісостеповому краї за доби середньої–пізньої бронзи, наразі є доволі непевними і невиразними. Пропонована увазі читача стаття є спробою дещо виправити існуючу в історіографії ситуацію і ставить за мету надання характеристики, хронологічної та культурно-історичної оцінки північно-периферійних пам'яток культурного кола Бабине, яку, втім, не варто сприймати як остаточну. Географічні рамки дослідження визначаються північним ареалом пам'яток бабинського типу в басейні Дніпра і охоплюють Чернігівсько-Сумське Подесення та Посейм'я, Гомельсько-Чернігівську Наддніпрянщину, гомельську ділянку Прип'яті (рис. 1).

Рис. 1. Пам'ятки північної периферії культурного кола Бабине: 1 – Пухівка; 2 – Рудня; 3 – Боденки; 4 – Гломазди; 5 – Пилятин; 6 – Козарі; 7 – Адамівка; 8 – Ведмедівка; 9 – Білоус; 10 – Чаші (ур. Красна Гірка або Церковище); 11 – Борзна; 12 – Волинцеве (ур. Городок); 13 – Білопілля; 14 – Беседівка; 15 – Комишанка; 16 – Гай; 17 – Пустинка; 18 – Абакуми 1; 19 – Бивальки (Рубіжний Рів); 20 – Мохів; 21 – Заспа 2; 22 – Тешків; 23, 24 – Наровля 1, 2; 25 – Ломиш 2; 26 – Тульговичи; 27, 28 – Юровичи 3, 5; 29 – Мозир; 30 – Жаховичи.

Характеристика джерел. Загалом слід відзначити порівняно слабкий рівень археологічної вивченості полісько-лісостепового регіону і нечисленність відомих там пам'яток бронзової доби, зокрема й бабинських. Враховуючи особливості локалізації цих пам'яток, вони умовно об'єднані у дві групи.

Деснянсько-Сеймська група. Ця локальна група наразі визначає північні межі розповсюдження пам'яток бабинського кола в області Дніпровського Лівобережного північного лісостепу й південного Полісся. Будучи розпорошеними на значній території Нижнього й Середнього Подесення, Нижнього Посейм'я та Верхнього Посулля, ці пам'ятки об'єднані в групу доволі умовно. Слабка археологічна дослідженість території сучасної півночі Лівобережної України та суміжних з ними районів Росії практично унеможливує наразі відповідь на питання чи просувався ареал бабинської культури далі на північ, в межі Деснянського і Сеймського правобережжя. Втім, існують деякі підстави схилитися до негативної відповіді на це питання. Зокрема, йдеться про результати багаторічного, суцільного і разом з тим ретельного обстеження т.зв. Мезинського мікрорайону в Коропському р-ні Чернігівської обл., здійснений В.Є. Куриленком. Цей мікрорайон охоплює ділянку середньої течії Десни довжиною до 20 км і шириною впоперек заплави 3-8 км (загальна обстежена площа дорівнює близько 115 км²). На кінець 1990-х рр. на цій території виявлено одних тільки пам'яток бронзової доби до 90 пунктів [2, с. 46-47, рис. 1]. Незважаючи на таку щільність, серед них абсолютно відсутні місцезнаходження бабинської культури, за наявності чисельних свідчень середньодніпровської (14 пунктів), мар'янівської (31), сосницької (35), лебедівської (8) культур [2, с. 53-54; 3, с. 241]. Ця обставина дозволяє стверджувати, що розглядуваний мікрорайон південно-східної частини Новгород-Сіверського Полісся знаходився вже поза бабинським ареалом, від кордону якого, на думку В.Є. Куриленка та В.В. Отрошенка, його відокремлювало близько 40-50 км [2, с. 50]. При цьому автори, посилаючись на С.С. Березанську, проводили північний бабинський кордон лівим берегом Нижньої Десни та Сейму. Погоджуючись з таким висновком в цілому, вважаємо невиправданим обмежувати зону перебування бабинського населення лише лівим берегом названих річок, адже відповідні свідчення відомі й на правому березі Десни (поселення в околицях Сосниці) та Сейму (поселення Волинцеве-Городок). Проте, загальні положення щодо сучасних уявлень про північні межі бабинського ареалу в цій області Дніпровського Лівобережжя названі факти не порушують, бо навіть відстань Мезинського мікрорайону від найближчих пам'яток бабинської культури навколо х. Чаші та сел. Сосниця однойменного р-ну все-одно складає не менше 45 км.

Бабинські пам'ятки Деснянсько-Сеймської групи представлені винятково поселеннями (півтора десятка пунктів), відомими переважно за матеріалами розвідок 1950-60-х рр.: Адамівка, Беседівка, Білопілля, Білоус, Борзна, Ведмедівка, Гай, Гломазди, Замчисько, Козарі, Комарівка, Комишанка, Пилятин, Сосниця (урочище Царина), Чаші (урочище Красна Гірка або Церковице) [4; 5]. Лише на одній пам'ятці провадилися розкопки (Волинцеве-Городок) [6; 7; 8].

Топографія, планіграфія і стратиграфія поселень. Узагальнюючи доступну інформацію, можна стверджувати, що відомі в розглядуваному регіоні бабинські поселення характеризуються невисокою топографією, тяжіють до перших надзаплавних терас та дюнних узвишшів. Стосовно планіграфії поселень нічого певного сказати неможна за браком відповідних даних, які могли б з'явитися лише за наявності розкопаних повною або значною площею пам'яток. Зафіксована на Волинцевому ситуація дозволяє говорити про деяку упорядкованість у взаємному розміщенні жител, що полягає у рівномірній їх щільності на дослідженій площі (на відстані 4,5-6,5 м) і спільній орієнтації (три з чотирьох) (рис. 2, 1).

Про архітектуру жител можна судити, знову-таки, з матеріалів Волинцевського селища, де розкопано рештки 4 напівземляних будівель, а також обмежених даних Білоусівського поселення, на якому шурфами виявлено «декілька великих ям з кострищами на дні (вочевидь, жител)» [8; 9, с. 32-33; 10, с. 15, рис. 4, б]. Котловани жител у плані мали підпрямокутну з заокругленими кутами форму і незначні розміри: 3×4 м, 3,2×4 м, 3,7×4 м, 3,8×5 м, глибину 0,8-1 м (за іншою інформацією 0,5-0,7 м) [9, с. 33; 10,

с. 15], що визначали внутрішню площу від 11 до 18 м². В середині, на долівках зафіксовані по 1-2 відкритих вогнища і стовпові ямки. На поселенні Волинцеве також досліджено декілька господарських ям, заповнених керамікою та кістками тварин.

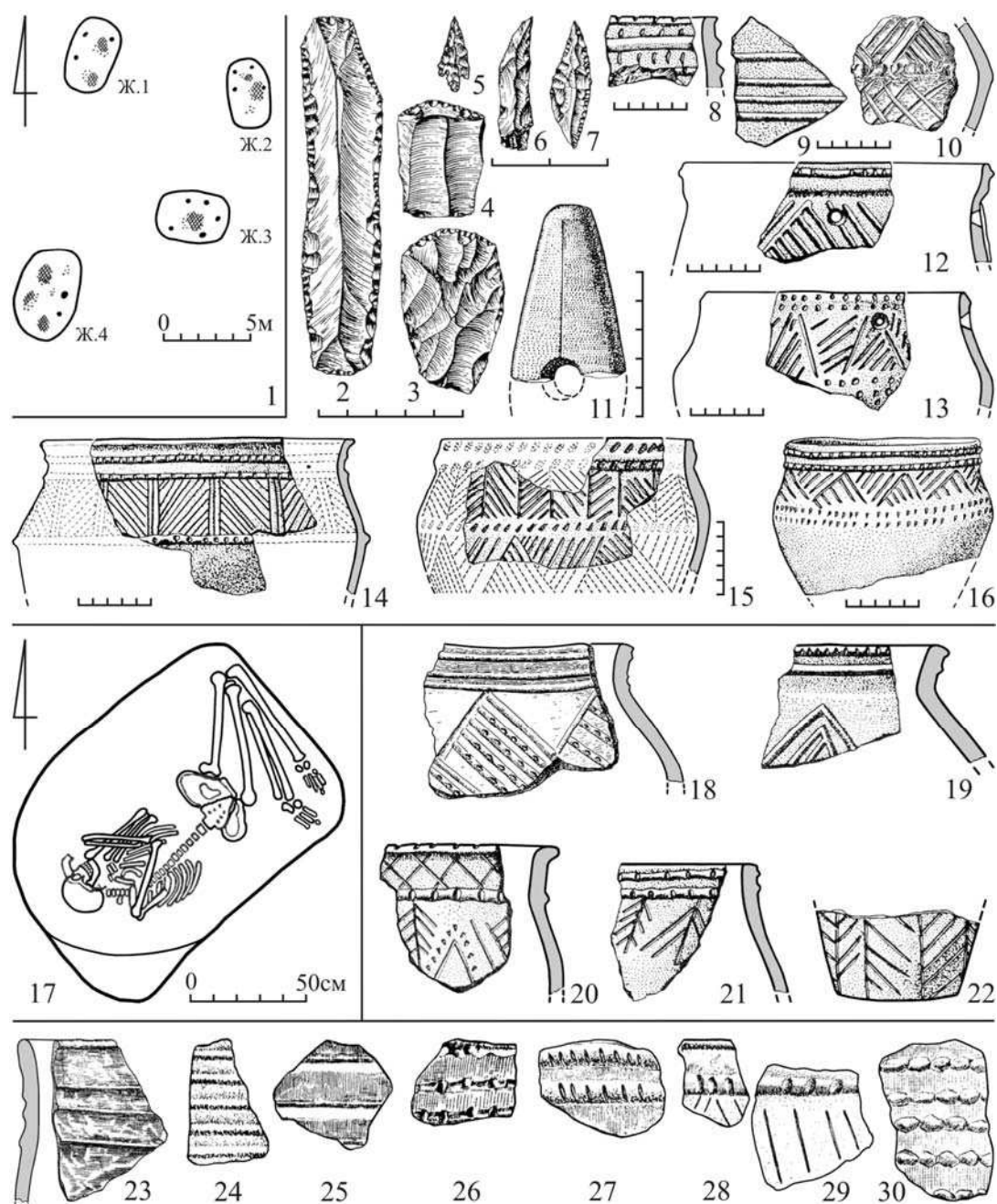

Рис. 2. Матеріали Деснянсько-Сеймської групи бабинської культури: 1-16 – Волинцеве («Городок»); 17 – Хар’ївка п. 2; 18-22 – Білоус; 23-30 – поселення р. Остер [за: 4; 9; 10; 22].

Майже усі поселення представляли собою пам’ятки з різночасовими відкладеннями, що іноді, в супереч стратиграфії та літології, не зовсім коректно називаються «багатошаровими». Відтак бабинські матеріали на них траплялися разом зі знахідками інших культур і вирізнялися лише за типологічними ознаками. Оскільки ж культурній ідентифікації з масиву поселенських матеріалів найбільш надійно піддається лише кераміка, то саме вона й репрезентує бабинські колекції цих пам’яток. Інші артефакти відносяться до кола бабинських доволі умовно, за більш-менш надійними аналогіями, нерідко сумнівними. Те само стосується

атрибуції одиничних випадкових (безпаспортних) знахідок, які з подачі деяких авторів залучаються до реєстру бабинських без достатніх на це підстав. Іншими словами, матеріальний комплекс бабинської культури, що складається з нечисленних свідчень, здобутих в результаті розвідок поселень, виглядає доволі обмеженим і бідним. Така ситуація лише деякою мірою виправляється завдяки матеріалам розкопок поселення поблизу с. Волинцеве Путивльського р-ну Чернігівської обл., що знаходилося в урочищі «Городок». Автор розкопок, С.С. Березанська, повідомляє про тришаровість цієї пам'ятки, за якої нижній горизонт належав до ранньобронзової доби, верхній – до ранньозалізної, а середній містив «рештки поселення типу Бабине III» [7, с. 30-32; 9, с. 32-33]. Звернемо увагу також на повідомлення стосовно наявності культурного шару потужністю 0,4-0,5 м на поселенні Білоус [10, с. 15].

Матеріальна культура. Основу матеріального комплексу, як зазначалося вище, складає керамічний посуд. На превеликий жаль, найбільш презентабельна колекція кераміки, що походить з поселення Волинцеве, вже понад півстоліття залишається неопублікованою. Уявлення про неї переважна більшість дослідників має на підставі 7-9 фрагментів посудин, рисунки яких кочують по сторінках археологічних видань. Волинцевська керамічна серія деякою мірою оброблялася С.Н. Братченком, який оприлюднив по ній кілька цікавих статистичних результатів [11, с. 339]. Керамічна колекція Волинцева-Городка, а також інших деснянсько-сеймських поселень, має доволі виразні особливості, що виділяють їх на загальному тлі пам'яток, відомих в основному ареалі Бабине [9, с. 34; 10, с. 15; 11, с. 339-340]. Ці особливості примітні навіть при порівнянні волинцевської кераміки з керамікою бабинських поселень сусіднього регіону Лівобережного Українського лісостепу, зокрема пам'яток басейнів Ворскли, Псла й Сули. Сутність їх полягає в цілому комплексі ознак, починаючи від рецептури тіста з великою домішкою піску і завершуючи набором керамічних форм, а особливо способами декорування посуду. Так, на Волинцевому і Білоусі переважаючими типами горщиків є такі, що характеризуються порівняно слабким і згладженим профілюванням тулубу. Серед них майже не відомі класичні тричасні посудини з чітко вираженими ребристими плічками та високими розтрубними шийками. Навпаки, тут добре представлені круглобокі форми зі слабо виділеними шийками і ледь відігнутими назовні вінцями. Найбільш значущими тенденціями оформлення зовнішньої поверхні є висока питома вага декорованої кераміки, переважання прокресленого орнаменту (38%) разом з наколами та штампами (18%) над валиковим [11, с. 339]. Звернемо увагу на таку особливість посуду, як забезпечення вінця характерними потовщеними комірцями. Серед орнаментальних сюжетів виділяються трикутні, прямокутні та ялинкові паркетти, навскісні сітки, виконані у прокресленій техніці. Гладенькі або карбовані валики, як правило, утворювали одинарні/подвоєні пояски, що оперізували шийку або перегин тулубу (рис. 2). Попри цю локальну забарвленість, кераміка розглядуваної групи, водночас, демонструє виразні ознаки пам'яток типу Бабине III. Більш того, в колекції самого Волинцевського поселення присутня досить об'ємна серія посуду, який своєю морфологією та орнаментом відбиває традиції класичних бабинських зразків, відрізняючись від них лише рецептурою тіста.

Кам'яні та крем'яні вироби. З пам'яток Деснянсько-Сеймської групи походить серія кам'яних знарядь, які з більшою чи меншою вірогідністю відносять до бабинської культури. Сокири-молотки представлені кількома фрагментарними екземплярами, вочевидь, човноподібної форми, виготовленими з твердих порід каменю (рис. 2, 11). Вістря стріл також відомі у кількох екземплярах, що походять з поселення Волинцеве. Вироби морфологічно відмінні від звичних бабинських зразків з виїмчастою основою. Наконечники належать до різновидів черешкового типу: з трикутним пером і короткими шипами (рис. 2, 5); з листоподібно-ромбічним пером (рис. 2, 7). Крім стріл, до набору кременевих знарядь належать ножі та скребачки (рис. 2, 2-4, 6).

У зв'язку з розглядуваними питаннями, звернемо увагу на одну принципову плутанину, широко тиражовану у вітчизняній історіографії. Мова йде про знахідку уламка глиняної ливарної форми для виготовлення металеві сокири, яку, слідом за авторкою

розкопок, традиційно пов'язують з поселенням Волинцеве-Городок і, відповідно, матеріальним комплексом бабинської культури [9, рис. 7; 11, с. 20, рис. 3, 15; 12, рис. 3, 8; 13, с. 87; 14, с. 180; 15, с. 15; та ін.]. Наразі важко встановити обставини, що призвели до такого поєднання, але не це є важливим. Куди важливішим видається відновлення об'єктивного факту, який полягає в тому, що згадуваний фрагмент ливарної форми було знайдено не на Волинцевому, а на поселенні Попова Левада, що розташоване на березі Сейму за кілька кілометрів від першого. Причому на Поповій Леваді представлено лише матеріали сосницької культури [7, с. 34-35, рис. 8, 9-11].

Кістяні вироби. Представлені незначною кількістю різноманітних проколов.

З досліджуваного регіону походить єдина металева знахідка, яку пов'язують з бабинською культурою. Мова йде про чудовий зразок бронзового наконечника списа сейменського типу, знайдений в процесі земляних робіт у с. Печі Бортнянського р-ну Чернігівської обл., у верхній течії р. Остер [16]. Власне у бабинському культурному контексті цей виріб розглядається за бессарабською аналогією [17, с. 140]. Однак принципова позиція автора цієї статті щодо культурної невизначеності самого Бессарабського скарбу утримує нас від залучення печівської знахідки до бабинського металокомплексу. Цими нечисленними даними практично й обмежуються свідчення щодо бабинських проявів у басейні Десни та Сейму.

Наддніпрянсько-Прип'ятська група. Досить компактне скупчення бабинських пам'яток, що нараховує близько півтора десятка пунктів, вимальовується в Чернігівській та Гомельській Наддніпрянщині, а також на Нижній Прип'яті [1; 10, с. 14, рис. 1, 62; 18, с. 154-156, мал. 11-12]. Самі північні пункти доходять у Верхній Наддніпрянщині до Могилівської обл. Пам'ятки цієї поліської групи представлені винятково поселеннями, на яких зафіксована бабинська кераміка: Пустинка, Бивалькі (Рубіжний Рів), Мохів, Заспа 2, Абакуми 1, Оташів, Тешів, Наровля 1, 2, Тульговичі, Ломиш, Юровичі 3, 5, Жаховичі [1; 19; 20]. Більшість з названих пам'яток обстежено лише розвідками, під час яких зібрана кераміка з багатоваликвою орнаментикою. Тільки на двох поселеннях, Пустинці та Заспі 2, провадилися розкопки.

Найбільш масштабні дослідження здійснені С.С. Березанською на поселенні Пустинка, де загальна розкрита площа складає близько 4000 м² [19, с. 12]. Окрім основної маси сосницьких матеріалів, з цієї пам'ятки походять артефакти бабинської культури. Так, кераміка з багатоваликвою орнаментикою траплялася в заповненні та на підлозі багатьох напівземляних жител, на площі наземних господарських споруд, в заповненні стовпових ям і просто в культурному шарі [19, с. 118]. Умови знахідок бабинської кераміки не дозволили авторці розкопок «прийти до остаточного висновку, чи є ця кераміка одночасною з рештою і такою, що опинилась на поселенні в результаті культурних зв'язків чи це є механічна домішка, що випадково потрапила з культурного шару стоянки, яка існувала тут у попередній час» (переклад мій – Р.Л.) [19, с. 141]. На жаль, бабинські матеріали з Пустинки не увійшли до монографічного видання і залишилися неопублікованими.

На поселенні Заспа 2 розкопано декілька сот кв. метрів площі. Переважна більшість матеріалів віднесена автором розкопок, Н.В. Бичковим, до пізньобронзового віку. Серед супроводжуваних знахідок траплялася кераміка середньодніпровської та бабинської культур. Остання представлена фрагментами від чотирьох посудин, форми двох з яких вдалося частково реконструювати [1, с. 149; 20].

Топографія і стратиграфія поселень. Обмеженість даних дозволяє говорити про організацію бабинських поселень в Наддніпрянсько-Прип'ятському Поліссі лише у самих загальних рисах. За спостереженнями М.М. Кривальцевича, бабинські селища виникали на берегах лише крупних річок (Дніпро, Прип'ять, Сож), які виконували роль з'єднуючих артерій з південними лісостеповими районами. Пам'ятки тягнуться до річкових заплавл і розміщуються або на піщаних днах (Пустинка, Юровичі, Ломиш, Заспа та ін.), або по краю надзаплавних терас (Абакуми, Бивалькі, Мохів та ін.) [1, с. 149].

Жоден з півтора десятка пунктів не можна назвати чистою пам'яткою бабинської культури. Зазвичай багатоваликів кераміка супроводжувала матеріали інших культур – дніпро-донецької, середньодніпровської, тшинецької, що виявлялося навіть розвідувальними обстеженнями. Ця ж ситуація, як зазначалося вище, мала місце і на двох розкопаних поселеннях. Незначна кількість бабинських свідчень, відсутність відповідних нашарувань і навіть окремих господарсько-будівельних об'єктів у культурному шарі Пустинки та Заспи 2 (за умов немалої загальної потужності культурних відкладень, відповідно 0,4-1,5 м та 0,5-1,0 м), дозволяють думати про нетривале перебування на цих поселеннях носіїв бабинських культурних традицій.

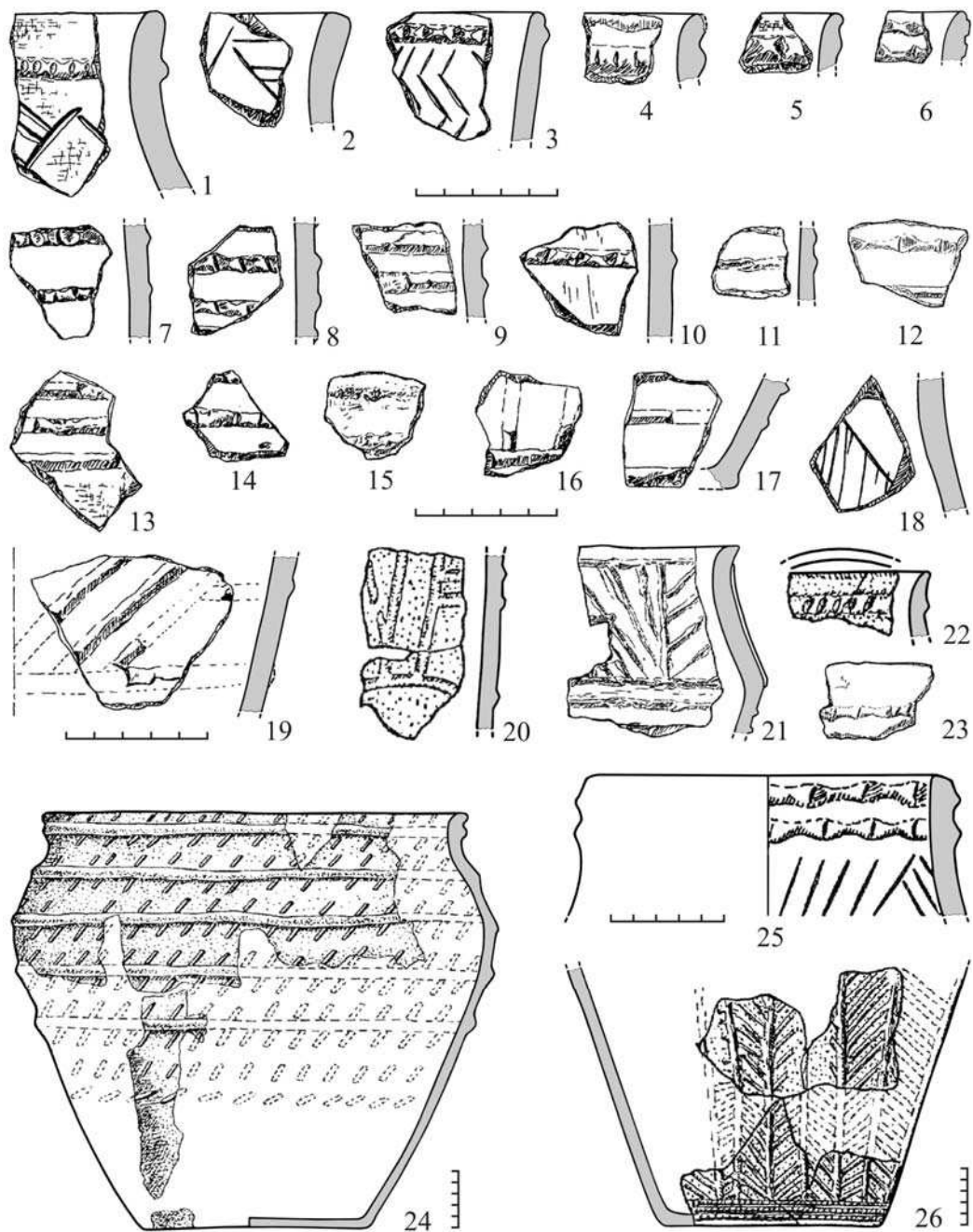

Рис. 3. Бабинська кераміка з поселень Наддніпрянсько-Прип'ятської групи: 1, 2, 18 – Тульговичі; 3 – Наровля 2; 4, 7, 8 – Ломиш 2; 5, 14 – Наровля; 6, 11, 15, 21, 23 – Абакуми 1; 9 – Жаховичі; 10 – Юровичі 3; 12 – Бивалькі; 13, 16, 17, 19 – Тешків; 20, 22, 24, 26 – Заспа 2; 25 – Юровичі [за: 1, рис. 2; 3].

Матеріальна культура. Відомі в Наддніпрянсько-Прип'ятському Поліссі пам'ятки надають вкрай обмежені й однобічні дані для характеристики матеріального комплексу місцевої бабинської групи, який, по суті своїй, представлений лише незначною серією керамічного посуду (рис. 3). Бабинська кераміка розглядуваного регіону, поряд з комплексом загальнокультурних ознак, характеризується деякими локальними особливостями у технології та способах декорування, про які можна говорити лише у попередньому плані. До них, у першу чергу, відноситься рецептура тіста. Для виготовлення посуду використовувалась щільна глиниста маса з великою домішкою дрібнозернистого піску [19, с. 118]. Крім того, до тіста додавався шамот і жорства. Наприклад, для бабинської кераміки з пам'яток Нижньої Прип'яті було «характерним використання шамотних домішок, в окремих випадках з дрібнозернистим піском або дрібною жорсткою» [1, с. 150]. Поверхня посуду добре заглажена, іноді навіть підлискована, має колір від темно-коричневого до яскраво-помаранчевого. Часто-густо на ній простежуються дрібні розчоси, сліди загладжування жмутом трави.

Наскільки дозволяє судити фрагментарний матеріал поселень, посудини здебільшого представлені середніми та крупними ємностями, біконічних і тричасних форм з більш-менш високою шийкою й вираженим ребром, денцями без закраїн. Орнамент виконано переважно гладкими або карбованими пальцями валиками, рідше – прокресленими лініями, одного разу відбитками плаского штамп. Композиції зазвичай складаються з кількох стійких елементів, серед яких найбільш розповсюдженими є пояски з одного-трьох горизонтальних оперізуючих валиків по шийці або в її основі та по ребру. Зрідка в такий спосіб прикрашена вся або більша частина тулуба, як верхня, так і нижня. На плічка ребристих горщиків здебільшого наносився горизонтальний фриз у вигляді зигзагу, трикутників, трикутного чи іншого виду паркету, виконаний валиками або прокресленням. Нижня, придонна частина прикрашалася різноманітними геометричними композиціями з наліпних валиків, серед яких, окрім вищезгаданих горизонтальних поясів, найбільш типовими можна вважати вертикальні ялинкові паркети.

Не можна обійти увагою також одиничний поховальний комплекс, який білоруські дослідники наполегливо намагаються залучити до бабинської культури (багатоваликової кераміки). Йдеться про поховання, розкопане Л.Д. Поболем поблизу с. Борисовщина Глуського р-ну Могилівської обл. Білорусі, в середній течії Птичі [21]. Поховання було відкрите на піщаній надзаплавній косі, справлене в округлій неглибокій ямі за обрядом кремації: в заповненні та на дні могили траплялися вуглики, фрагменти обпалених кісток та людського черепа, а також фрагменти глиняної посудини та набір крем'яних виробів. Безсумнівно, що згадану культурну атрибуцію спровокував керамічний горщик, який викликає певні бабинські асоціації через свою біконічну форму і окремі елементи декору, зокрема карбовані горизонтальні валики та наліпні шишечки. Попри це, дана посудина має й інший елемент орнаменту, який є абсолютно нехарактерним для бабинської кераміки за технікою виконання і композицією: вся поверхня горщика щільно вкрита оперізуючими рядами коротких навкісних гусеничних вдавлень, що подекуди утворюють горизонтальні ялинки; цими ж гусеничками карбовані валики. На невідповідність борисівського горщика бабинським канонам не випадково звернув увагу М.М. Кривальцевич, зазначивши, що «загальна форма посудини має значну схожість з пізньонеолітичною східнополіською керамікою дніпро-донецької культури», а «такі риси, як використання шамотних домішок, прикрашання короткими гусеничними штампами, заштрихованість поверхні деякою мірою зближують її з середньодніпровською культурою» і насамкінець прикрашання круглими наліпними шишечками своїми витоками може сягати місцевої неолітичної традиції декорування посудин наколами зсередини [1, с. 150-151]. Якщо до цих контраргументів додати нехарактерний для бабинської поховальної традиції обряд кремації, а також значну теренову відірваність на північ борисівського поховання від прип'ятського скупчення бабинських пам'яток, то

на користь бабинської культурної атрибуції розглядуваного комплексу майже не залишиться аргументів.

Аналіз. Отже бабинські прояви в поліссько-лісостеповій периферійній зоні репрезентовані винятково поселеннями. Відсутність досліджених розкопками в Деснянсько-Сеймському регіоні поховальних комплексів ускладнює культурну діагностику місцевих бабинських пам'яток, зокрема співвідношення їх з сусідніми на південному сході Дніпро-Донською та на південному заході Дніпро-Бузькою культурними групами Бабіне¹. Втім навіть матеріали побутових комплексів дають певні підстави говорити про своєрідність Деснянсько-Сеймської групи і дещо особливе її місце в системі культурного кола Бабіне. У відзначених вище особливостях керамічного комплексу Деснянсько-Сеймської групи, що ніс на собі відбиток якихось лісостепових або лісових керамічних традицій, дослідники з самого початку вбачали «певну спадщину, одержану від попередніх місцевих культур, таких, як середньодніпровська та тип Мар'янівки» [11, с. 340; порівняй: 10, с. 23]. Крім того, в поясненні цього синкретизму неможна відкидати й можливий вплив з боку синхронних культур. В цьому сенсі, зокрема, на особливу увагу заслуговує та обставина, що пам'ятки типу Волинцеве на сході-північному сході межують з воронезькою культурою, з якою вони мають багато спільних рис на рівні керамічних комплексів. У свою чергу, глиняний посуд воронезької культури також знаходить чимало спільного з керамічною серією передуючої їй середньодніпровської культури [23, с. 73]. Розібратися в реальних причинах цих культурних паралелей наразі не видається можливим. Посприятися цьому зможе лише накопичення джерельної бази по пам'ятках середньої бронзи у лісостеповому Дніпро-Донському межиріччі.

Культурно-таксономічна оцінка бабинських проявів у Наддніпрянсько-Прип'ятському Поліссі ускладнена відсутністю в даному регіоні досліджених поховальних пам'яток. Відтак, якісь висновки з цього приводу, причому висновки попередні, можна робити лише на підставі поселенських матеріалів, а конкретно – керамічних комплексів з цих пам'яток. Головним результатом їхньої оцінки має бути твердження про те, що в Києво-Чернігівському та Гомельському Поліссі, дійсно, відомі свідчення проникнення сюди, вочевидь з південніших лісостепових районів, і перебування тут людності – носіїв бабинських культурних традицій, можливо, в оточенні чи навіть у складі іншокультурного середовища (пізньосередньодніпровського?, ранньотшинецького?, ранньососницького?). Нечисленність як самих пам'яток, так і відповідних матеріальних свідчень на них, натякають на те, що перебування бабинського населення в цих північних околицях було або нетривалим, або епізодичним. Друге важливе спостереження стосується локальних особливостей керамічних колекцій Дніпровсько-Прип'ятської групи, які натякають на можливе успадкування або переймання тутешнім бабинським населенням керамічних традицій автохтонного середньодніпровського населення і тим самим зближують цю бабинську групу з розглянутою вище Деснянсько-Сеймською [1, с. 151]. Лише накопичення джерел дозволить з'ясувати співвідношення між цими сусідніми групами, які в перспективі можуть злитися в одну.

¹ У зв'язку з розглядуваною проблемою звернемо увагу на один поховальний комплекс, відкритий на правобережжі Нижнього Сейму. Мова йде про курган, розкопаний 1950 р. загоном Сейменсько-Деснянської експедиції ІА АН УРСР поблизу с. Хар'євка Путивльського р-ну Сумської обл. [22]. В ньому, крім інших, досліджено поховання 2, що за своїми обрядовими характеристиками повністю відповідає ознакам Дніпро-Донської бабинської культури (ДДБК), аж до такої, як північний сектор впуску до насипу, хоча й не супроводжується культурно-діагностичним реманентом (рис. 2, 17). Незважаючи на деяку непевність культурної атрибуції, даний комплекс може виявитися симптоматичним і його присутність на Сеймі варто враховувати з огляду на культурно-таксономічну діагностику бабинських проявів в цьому регіоні. З іншого боку, хар'євське поховання може слугувати для уточнення північно-західних кордонів ДДБК, у всякому разі крайніх меж інфільтрації людності ДДБК в означеному напрямку.

Наведені вище обставини водночас ускладнюють визначення відносної хронології бабинських культурних проявів на північній полісько-лісостеповій периферії. Відкритий характер культурних шарів тутешніх поселень, більшість з яких навіть не підлягала розкопкам, майже унеможливило надійне співвіднесення в часі знайденої на них бабинської кераміки з матеріалами інших культур – середньодніпровської, сосницької, тшинецької. Лише екстраполяція стратиграфічних спостережень, отриманих південніше, в курганах Києво-Черкаської Наддніпряниці [24], дозволяє припускати, що й тут бабинський горизонт є пізнішим за середньодніпровський. У зв'язку з відсутністю переконливих фактичних даних, наразі залишається відкритим питання хронологічного співвідношення бабинської культури з мар'янівською і сосницькою, хоча й висловлювалися думки щодо більш раннього віку останньої [12, с. 43-46, рис. 13; 25, с. 401-402], або часткової чи навіть повної синхронності цих культур [2, с. 50; 26, с. 407-412; 27, с. 38; 28, с. 175]. Виходячи з ситуації, простеженої у Середній Наддніпряниці [12, с. 60-66; 29, с. 164-164], а також відштовхуючись від загальної схеми відносної хронології культур середньої-пізньої бронзи України, можна стверджувати що пам'ятки тшинецького культурного кола є достеменно пізнішими за бабинські. Втім для Правобережного Українського і Білоруського Полісся ця теза може бути вже такою що не відповідає реаліям, враховуючи хронологічний пріоритет західнотшинецьких старожитностей над східнотшинецькими [30, р. 303-306]. Виходячи з відносно пізнього характеру бабинських пам'яток лісостепової України, зокрема Дніпро-Бузького локального варіанту Бабине [31], залишається також відкритим питання щодо можливої їхньої часткової синхронності раннім сосницьким [32, с. 28]. Так чи інакше, хронологічні аспекти дослідження полісько-лісостепових бабинських груп мають бути відкладеними до накопичення достатніх для того джерел.

Висновки. Басейн Нижнього Подесення, Гомельської Наддніпряниці й Нижньої Прип'яті є крайньою північною периферією культурної області Бабине. Бабинські пам'ятки в цьому регіоні представлені винятково поселеннями, за відсутністю могильників, що значно ускладнює як їхню культурно-таксономічну, так і хронологічну оцінку. Разом з тим можна припускати, що перебування людності – носіїв бабинських культурних традицій на цих полісько-лісостепових теренах було нетривалим, можливо епізодичним і припадало на пізній період розвитку культурного кола Бабине. Незважаючи на це, прибульці з півдня зазнали певного впливу з боку автохтонного культурного середовища, про що свідчать особливості місцевого бабинського керамічного комплексу.

РЕЗЮМЕ

В статье дана характеристика, намечена культурно-таксономическая и хронологическая оценка памятников культурной области Бабино, расположенных на ее северной периферии – в Полесско-Лесостепном Поднепровье. Бабинские памятники в этом регионе представлены исключительно поселениями, при отсутствии могильников, что очень усложняет их оценку. Вместе с тем возможно предполагать, что пребывание сообществ – носителей бабинских культурных традиций в этой полесско-лесостепной зоне было непродолжительным и приходилось на поздний период развития культурного круга Бабино. Несмотря на это, пришельцы с юга испытали определенное влияние со стороны автохтонной культурной среды, о чем свидетельствуют особенности местного бабинского керамического комплекса.

SUMMARY

In article the characteristic is given, planned cultural-taxonomic and a chronological estimation of monuments of the Babine cultural area located on its northern periphery – to Polesye – Forest-steppe basin of Dnepr. Babine's monuments in this region are submitted exclu-

sively by dwelling places, at absence of burial grounds, that very much complicates their estimation. At the same time it is possible to assume, that stay of communities – carriers Babine's cultural traditions in this a forest – forest-steppe zone was short and fell at the late period of development of Babine cultural circle. Despite of it, newcomers from the south have tested on themselves the certain influence with a side of the aboriginal cultural environment to what features a local Babine ceramic complex testify.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кривальцевич Н.Н. Многоваликовая керамика на территории Беларуси // На пошану Софії Станіславівни Березанської. – К.: Шлях, 2005. – С. 149-156.
2. Куриленко В.Є., Отрощенко В.В. Динаміка культурних змін за доби бронзи у Меженському мікрорайоні на Десні // Археологія. – 1998. – № 1. – С. 46-56.
3. Куриленко В.Є., Отрощенко В.В. Сосницька культура Понесення та її зв'язки із східними сусідами // «Trzciniec» – system kulturowy czy interkulturowy process? – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1998. – S. 239-241.
4. Березанская С.С. Разведка в северных районах Украины // АИУ в 1967 г. – К.: Наук. думка, 1968. – С. 30-35.
5. Березанская С.С. Отчет об археологических работах на осушительных системах Северной Украины в 1967 г. (по рекам Иква, Сноход, Борзна и Остер). – 22 с. – НА ІА НАНУ. – № 1967/28а.
6. Березанская С.С. Отчет о работе Сейминского отряда в 1954 г. – 20 с. НА ІА НАНУ. – № 1954/8.
7. Березанская С.С. Новые памятники эпохи бронзы и раннего железа в бассейне Сейма // КСИИМК. – 1957. – Вып. 67. – С. 28-35.
8. Березанская С.С. Культуры средней бронзы в левобережном Полесье Украины // КСИА АН УССР. – 1960. – Вып. 10. – С. 36-47.
9. Березанская С.С. Об одной из групп памятников средней бронзы на Украине // СА. – 1960. – № 4. – С. 26-41.
10. Березанская С.С. Культура многоваликовой керамики // Культуры эпохи бронзы на территории Украины. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 5-43.
11. Братченко С.Н. Пам'ятки багатоваликової кераміки // Археологія Української РСР: У 3 т. – К.: Наук. думка, 1971. – Т. 1. – С. 334-344.
12. Березанская С.С. Северная Украина в эпоху бронзы. – К.: Наук. думка, 1982. – 211 с.
13. Братченко С.Н. Соотношение каменной и бронзовой индустрий в энеолите и бронзовом веке // Донские древности. – Вып. 4. – Азов, 1995. – С. 79-92.
14. Братченко С.Н. Левенцовская крепость. Памятник культуры бронзового века // МДАСУ. – № 6. – Луганськ: Вид-во СУНУ, 2006. – С. 32-311.
15. Черных Л.А. Проблемы изучения медно-бронзового производства культуры многоваликовой керамики // Эпоха бронзы Доно-Донецкого региона: Матер. украинско-российского полевого археологического семинара. – Луганск, 1995. – С. 15-16.
16. Молодцов Б.А. Находка сейминского копья // АДУ 1990 р. / Препр. – К., 1991. – С. 43.
17. Клочко В.І. Озброєння та військова справа давнього населення України (5000-900 рр. до Р.Х.). – К.: АртЕк, 2006. – 336 с.
18. Кривальцевіч М.М. Беларускае Палессе ў перыяд пераходу ад неалыту да эпохі бронзы: праблемы і перспектывы археалагічнага вывучэння // Wspólnota dziedzictwa kulturowego ziem Białorusi i Polski. – Warszawa, 2004. – S. 137-159.
19. Березанская С.С. Пустынка. Поселение эпохи бронзы на Днестре. – К.: Наук. думка, 1974. – 176 с.

20. Бычков Н.В. Исследования в Гомельской области // АО 1983 г. – М.: Наука, 1985. – С. 383.
21. Поболь Л.Д. Погребение эпохи бронзы близ дер. Борисовщина Могилевской обл. // СА. – 1966. – № 2. – С. 294-297.
22. Молодцов Б.А. Памятники эпохи бронзы у с. Харьевка // АДУ 1993 р. – К., 1997. – С. 5-89.
23. Беседин В.И. Воронежская культура эпохи бронзы // Эпоха бронзы восточноевропейской лесостепи. – Воронеж: Изд-во Ворон. ун-та, 1984. – С. 60-77.
24. Бунятян К.П. Хронологія та періодизація поховань середньодніпровської культури Правобережної України // Археологія. – 2005. – № 4. – С. 26-36.
25. Березанская С.С. Памятники марьяновского типа // Археология УССР: В 3 т. – К.: Наук. думка, 1985. – Т. 1. – С. 397-403.
26. Березанська С.С., Отрощенко В.В. Бронзовий вік // Давня історія України: У 3 т. – К.: Наук. думка, 1997. – Т. 1. – С. 384-529.
27. Отрощенко В.В. Етнічні процеси в Україні у кам'яному віці та в палеометалічну епоху // Етнічна історія давньої України. – К., 2000. – С. 7-44.
28. Отрощенко В.В. Епоха енеоліту–бронзи // Археологія України. – К.: Либідь, 2005. – С. 106-202.
29. Лисенко С. Середнє Подніпров'я за доби пізньої бронзи // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Т. ССXLIV: Праці Археологічної комісії. – Львів, 2002. – С. 155-178.
30. Górski J., Lysenko S., Makarowicz P. Radiocarbon chronology of the Trzciniec Cultural Circle between the Vistula and Dnieper basins // Baltic-Pontic Studies. – Vol.12: The foundations of Radiocarbon chronology of cultures between the Vistula and Dnieper: 4000-1000 BC. – Poznań, 2003. – P. 253-306.
31. Литвиненко Р.А. К оценке культуры многоваликовой керамики Левобережной украинской лесостепи // Проблемы истории и археологии Украины: Тез. докл. науч. конф. – Харьков, 1999. – С. 9-10.
32. Молодцов Б., Сердюкова І. Особливості культурогенезу в Середній Наддніпрянщині за доби середньої бронзи // Тез. всеукраїнської конф. «Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури». – Переяслав-Хмельницький, 1994. – С. 27-28.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АДУ	– Археологічні дослідження на Україні
АИУ	– Археологические исследования на Украине
АО	– Археологические открытия
КСИА	– Краткие сообщения института археологии
КСИИМК	– Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры
МДАСУ	– Матеріали і дослідження з археології Східної України
НА ІА	– Науковий архів Інституту археології НАН України
СА	– Советская археология

Надійшла до редакції 05.10.2008 р.